

УДК 94 (476) “1861-1914”

**НАБЫТАЯ ЗЯМЛЯ ЯК ФАКТАР МАЁМАСНАЙ ДЫФЕРЭНЦЫЯЦЫІ СЯЛЯНСТВА
Ў ПАСЛЯРЭФОРМЕННАЙ БЕЛАРУСІ
(НА ПРЫКЛАДЗЕ ВІЦЕБСКАЙ ГУБЕРНІ)***канд. гіст. навук С.М. ТОКЦЬ**(Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы)*

Разглядаецца працэс развіцця прыватнага сялянскага землеўладання ў Віцебскай губерні. Набыццё зямлі ў прыватную ўласнасць выступала важным фактарам сацыяльна-маёмаснай дыферэнцыяцыі сялянства. У Віцебскай губерні гэты працэс развіваўся досыць дынамічна ў параўнанні з іншымі рэгіёнамі Беларусі. Прычым у беларускіх наветах губерні сялянскае прыватнае землеўладанне развівалася актыўней, чым у астатніх. Зямлю набывалі як заможныя гаспадары, так і сярэдніякі, і безземельныя сяляне. Зроблены высновы, што ў цэлым, аднак, адносна невялікая частка сялян змагла набыць зямлю ў прыватную ўласнасць.

Уводзіны. Маёмасная дыферэнцыяцыя сялянскіх гаспадарак у паслярэформенны (1861–1914) перыяд лічылася ў марксісцкай гістарыяграфіі ключавым, сутнасным працэсам сацыяльна-эканамічнага развіцця сялянства Беларусі ў перыяд капіталізму. Гэты працэс паводле марксісцкага падыходу непазбежна прыводзіў да фарміравання двух новых класаў – вясковай буржуазіі і пралетарыату. У якасці аднаго з галоўных крытэрыяў для вызначэння паказчыка маёмаснай дыферэнцыяцыі вёскі даследчыкамі выкарыстоўвалася велічыня зямельнага надзелу. У беларускай гістарыяграфіі ўстанавіліся наступныя колькасныя параметры для вызначэння сацыяльна-маёмаснай структуры сялянскага насельніцтва: надзелы велічынёй да 15 дзесяцін – беднякі; 15–20 – сярэдніякі; звыш 20 дзесяцін – кулакі ці заможныя сяляне [1, с. 134]. Адным з галоўных тэарэтычных палажэнняў, якое падзялялі ўсе беларускія гісторыкі-аграры марксісцкай арыентацыі, выступаў тэзіс, што на працягу паслярэформеннага перыяду ўзрастала колькасць бядняцкіх і заможных сялянскіх двароў, а колькасць сярэдніх у гэтым часе змяншалася. Істотны ўплыў на гэты працэс аказвала набыццё сялянамі зямлі ў прыватную ўласнасць. Напрыклад, Э. Хромава пісала ў сваім даследаванні Віцебскай губерні ў 1956 годзе: “Беднота ўсё больш закідала надзелы, кулацтва ж не абмяжоўвалася адной надзельнай зямлёй і будавала сваю гаспадарку пераважна на зямлі, купленай і арандаванай, якая ў іх намнога перавышала плошчу надзельнай зямлі” [2, с. 70]. Аднак гэтае сцверджанне так і не атрымала, на нашу думку, пераканаўчых доказаў у працах гісторыкаў. Мэтай дадзенай працы стала яго верыфікацыя на матэрыялах Віцебскай губерні.

Рэформа 1861 года адкрыла для сялян магчымасць набыцця зямлі – адну з галоўных каштоўнасцей у сістэме жыццёвых каардынат беларускага вяскоўца – у прыватную ўласнасць. Ужо ў першыя гады пасля рэформы некаторыя гаспадары скарысталі такую магчымасць. Захаваліся статыстычныя звесткі пра памеры прыватнай зямельнай уласнасці сялян Віцебскай губерні на 1876 год [3]. Паводле гэтых дадзеных, тут налічвалася 3372 прыватных землеўладальніка, якім належалі 1 975 560 дзесяцін зямлі. Сярод іх было 588 сялян (17,4 % ад агульнай колькасці прыватных землеўладальнікаў). Ім належалі 32 937 дзесяцін (усяго 1,7 % ад агульнай плошчы прыватнага землеўладання) [3, с. 393, 407]. Але ад агульнай колькасці надзельных сялянскіх гаспадарак сяляне-землеўладальнікі складалі толькі 0,6 %. Гэта значыць, што прыкладна адзін вясковы гаспадар з 170 змог на той час набыць зямлю ў Віцебскай губерні.

Паводле памераў прыватнага валодання сялян-землеўладальнікаў Віцебскай губерні можна падзяліць на наступныя групы: уладальнікі да 20 дзесяцін – 344 (агульная плошча 2427 дзес. 1472 саж.); ад 20 да 100 дзесяцін – 184 (7146 дзес. 1842 саж.); ад 100 да 250 – 36 (5291 дзес. 2127 саж.); ад 250 да 500 – 13 (4635 дзес. 1254 саж.); ад 500 да 1000 – 5 (3813 дзес. 522 саж.); ад 1000 да 5000 дзесяцін – 5 (9111 дзес. 2286 саж.) [3, с. 394]. Такім чынам, 243 гаспадары (41 % ад лічбы прыватных землеўладальнікаў сялянскага паходжання) мелі валоданні, большыя за 20 дзесяцін, якія ў савецкай гістарыяграфіі прынята было адносіць да заможных ці “кулацкіх”. Яны складалі каля 0,25 % ад усіх сялян губерні. Пяцёра сялян з гэтай групы прыватных землеўладальнікаў на той час паспелі стаць ужо сапраўднымі латыфундыстамі, уладальнікамі больш за тысячу дзесяцін зямлі.

У 1877 годзе паводле дзяржаўнай статыстыкі землеўладання ў пяці беларускіх губернях налічвалася 13395 прыватных землеўладальнікаў сялянскага паходжання, якім належала 264999 дзесяцін зямлі, ці ў сярэднім 19,8 дзесяцін на аднаго ўладальніка. Адносна надзельных двароў яны складалі каля 3 %, ці прыкладна адзін з 30 гаспадароў змог на той час купіць зямлю. Валоданні за 100 дзесяцін, якія мелі ўжо памешчыцкі характар, належалі 301 селяніну (4 % ад колькасці землеўладальнікаў сялянскага паходжання). У Віцебскай губерні паводле той жа статыстыкі налічвалася 1500 сялян-землеўладальнікаў, якія валодалі 50744 дзесяцінамі зямлі, у сярэднім 33,8 дзесяцін на аднаго ўладальніка [4]. Калі параўнаць статыстычныя дадзеныя 1877 года з дадзенымі “Памятнай кніжкі” Віцебскай губерні на 1878 год, то атрым-

ліваецца больш чым двухразовае разыходжанне ў колькасці ўладальнікаў. Дадзеныя “Памятнай кніжкі” можна лічыць больш дакладнымі, паколькі там быў прыведзены паіменны спіс сялян-землеўладальнікаў. Гэтыя разыходжанні можна патлумачыць недасканаласцю тагачаснай статыстыкі, што сведчыць пра тое, як асцярожна даследчык павінен рабіць высновы на такім статыстычным матэрыяле.

Набыццё сялянамі прыватнай зямлі ва ўласнасць на беларускіх землях ускладнялася шэрагам фармальных перашкод, выкліканых палітычнай сітуацыяй пасля паўстання 1863 года. Пакупнікі павінны былі запаўняць спецыяльныя анкеты, дзе ўказвалася іх сацыяльнае паходжанне. Мясцовая дзяржаўная адміністрацыя павінна была высветліць сацыяльнае паходжанне пакупніка, “не належыць ли к бывшей польской шляхте” ці не паходзіць “из упорствующих в исполнении обрядов православной веры”. Але сяляне ўпарта пераадоўвалі ўсе гэтыя фармальныя перашкоды і дамагаліся патрэбных дазволаў. Напрыклад, віцебскі губернатар за 1886 год выдаў 296 пасведчанняў на набыццё зямлі 482 сялянам [5, с. 34]. У 1887 годзе 1234 селяніна гэтай губерні атрымалі 357 пасведчанняў (60,3 % ад агульнай колькасці такіх пасведчанняў) на набыццё 25264 дзесяцін (13,8 % ад усёй прададзенай у губерні зямлі) [6, с. 81]. У сярэднім на аднаго гаспадара прыходзілася 19 дзесяцін. Паводле статыстыкі землеўладання за 1887 год у беларускіх губернях налічвалася 13163 сялян-землеўладальнікаў (27,3 % да колькасці ўсіх прыватных землеўладальнікаў), якім належалі 544702 дзесяцін зямлі. У Віцебскай губерні паводле гэтых дадзеных налічвалася 1040 прыватных землеўладальнікаў сялянскага паходжання, якім належала 88708 дзесяцін зямлі [7]. Але гэтыя дадзеныя ўяўляюцца відавочна заніжанымі.

З 1885 года дапамогу сялянам у набыцці зямлі пачаў аказваць утвораны тады Сялянскі банк. Дзякуючы гэтаму пашырылася кола патэнцыйных пакупнікоў. З кожным годам іх колькасць і плошча набытай імі зямлі ўзрастала. У Віцебскай губерні за два гады пасля адкрыцця банка з яго дапамогай набылі зямлю 155 гаспадароў, у сем’ях якіх налічвалася 668 душ [8, с. XXVI]. Яны купілі 1510 дзесяцін 876 сажняў зямлі (у сярэднім па 13 дзес. на двор). Агульны кошт здзелак складаў 57548,5 руб. (371,5 руб. на двор). Прычым 22142 руб. унеслі самі сяляне, а банкам былі выдадзеныя пазыкі на суму 32726 руб. на 34,5 года (пад 7,5 % гадавых) і на суму 2825 руб. на 24,5 года (пад 8,5 % гадавых). З ліку пакупнікоў 3 гаспадары былі безземельнымі (яны выплацілі 1823 руб. і ўзялі пазыкі на 1500 руб., каб набыць 94 дзес. 1948 саж. зямлі); 50 – мелі надзельнай і купленай зямлі да 1,5 дзесяцін на душу (даплацілі 5614,5 руб. і ўзялі пазыкі 10637 руб., набылі 448 дзес. 1444 саж.); 28 – ад 1,5 да 3 дзесяцін на душу (даплацілі 8513,5 руб. і ўзялі пазыкі 9959 руб., купілі 424 дзес. 1128 саж.); 74 – ад 3 да 6 дзесяцін (даплацілі 6101 руб. і ўзялі пазыкі 13455 руб., купілі 542 дзес. 1156 саж.) [8, с. XXX]. У сярэднім на адзін двор выходзіла 10 дзесяцін зямлі, 143 руб. выплаты і 230 руб. пазыкі, а на душу 2,4 дзесяціны, 33 руб. выплаты і 53 руб. пазыкі.

Аўтар нарыса пра дзейнасць банка ў Віцебскай губерні адзначаў: “Видно, что приобретается земля в весьма незначительном количестве на двор и на душу и служит лишь как бы дополнением к надельным землям” [8, с. XXX]. У пакупнікоў было 278 коней (1,8 на двор), 723 каровы (4,7 на двор), 963 авечкі (6,2 на двор) і 498 свіней (3,2 на двор). “Покупщики принадлежат к среднему по благосостоянию разряду” і “земли покупаются преимущественно смежными крестьянами, из чего можно заключить с полною вероятностью, что покупки эти вызываются единственною целью – улучшить свое благосостояние путем увеличения земельного владения” [8, с. XXXI]. Большасць прададзенай у Віцебскай губерні зямлі на той час яшчэ належала шляхце, купцам і мяшчанам, а сялянам – толькі каля 2 %. Той жа аўтар нарыса пра дзейнасць банка так апісаў характар сялянскіх зямельных здзелак: “(...) большинство приходится на одиночек. Факт этот может быть объясняем преимущественно индивидуальности или обособленности землевладения в сем крае и желании покупателей выделить, отгородить себя от других во всех отношениях. Это довольно характерная черта не только Витебской губернии, но и всего Западного края России” [8, с. XXV].

З кожным годам колькасць кліентаў сялянскага банка ўзрастала, як узрасла сярод іх і лічба дробных пакупнікоў. У выніку ў пяці беларускіх губернях у 1905 годзе налічвалася ўжо 27142 індывідуальных землеўладальніка сялянскага паходжання (40,5 % да агульнай лічбы прыватных землеўладальнікаў), якім належалі 825512 дзесяцін зямлі (7,5 % ад агульнай плошчы прыватнай зямлі і 10,4 % ад плошчы сялянскай надзельнай зямлі). У сярэднім выходзіла 30,4 дзесяціны на аднаго індывідуальнага прыватнага ўладальніка сялянскага паходжання. У Віцебскай губерні налічвалася 4691 прыватнае сялянскае валоданне агульнай плошчай 178369 дзесяцін (38 дзес. на аднаго ўладальніка) [9]. Аднак больш важным паказчыкам уяўляецца той, што апроч індывідуальных уладальнікаў у 1905 годзе 243458 дзесяцін прыватнай зямлі ў беларускіх губернях належалі 1061 сялянскай вясковай грамадзе (у сярэднім 229,5 дзес. на адну грамаду) і 855272 дзесяцін – 6407 таварыствам пакупнікоў (у сярэднім 133,5 дзес. на таварыства). У Віцебскай губерні 2124 таварыствам належала 167220 дзесяцін зямлі (78,7 дзес. на адно таварыства) [9, с. 12–13]. Гэта сведчыла, што ў працэс набыцця зямлі ўсё больш актыўна ўключаліся сяляне сярэднякі і беднякі.

На тэрыторыі сучаснай Беларусі да 1905 года, паводле падлікаў В.П. Панюціча, сялянамі было набыта 1 311 386 дзесяцін зямлі, з якой 985 000 дзесяцін (75,1 %) знаходзілася ва ўласнасці сялянскіх таварыстваў. Надзельнай зямлі на той час налічвалася 6043260 дзесяцін. Удзельная вага купленай сялянамі зямлі адносна надзельнай складала 21,7 % [10, с. 265]. Адносна асобных губерняў гэты паказчык быў наступ-

ным: Магілёўская – 33,7 %; Мінская – 20,6 %; беларускія паветы Віцебскай губерні – 20,5 %; Гродзенскай – 14,8; Віленскай – 9,4 [10, с. 265].

Калі параўнаць статыстычныя дадзеныя 1905 года па Віцебскай губерні з вынікамі пагаспадарчага даследавання за 1907 год, праведзенага губернскай управай па справах земскай гаспадаркі [11], у якім разам улічваліся індывідуальныя валоданні і землі таварыстваў, атрымаем, што працэнт дробных уладальнікаў, якім належала да 10 дзесяцін зямлі, вырас у два разы, а працэнт тых, каму належала больш за 20 дзесяцін – зменшыўся болей чым у два разы (табл. 1). Апошні факт можна патлумачыць тым, што ў пагаспадарчым даследаванні больш дакладна ўлічваліся раздзелы сялянскіх гаспадарак паміж нашчадкамі.

Табліца 1

Дыферэнцыяцыя плошчы купленай сялянамі зямлі ў Віцебскай губерні паводле дадзеных 1905 і 1907 гадоў
(у % ад агульнай колькасці ўчасткаў і агульнай іх плошчы)

Гады	Да 10 дзес.		10–20 дзес.		20–50 дзес.		50–100 дзес.		100–500 дзес.		Больш 500 дзес.	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II		
1905	35,2	4,6	24,3	9,7	24	20,3	9,0	16,7	6,8	32,5	0,7	16
1907	70,8	26,5	15,2	19,5	10,7	20,4	2,3	13,3	0,8	12	–	–

I – % ад агульнай колькасці сялян-уладальнікаў; II – % ад агульнай плошчы прыватанага сялянскага землеўладання.

Крыніца: [9; 11].

У Віцебскай губерні ў 1907 годзе з ліку даследаваных сялянскіх двароў надзельную зямлю мелі 155669 (91,1 %) [11, с. 12]. Сярод іх 19253 (12,4 %) двары яшчэ набылі 144818 дзесяцін зямлі (7,5 дзес. на двор).

Такім чынам, прыкладна адзін з васьмі надзельных двароў меў яшчэ купленую зямлю. Апроч таго, 5358 гаспадароў, якія не мелі надзельнай зямлі, купілі 140172 дзесяціны (26 дзес. на двор). Сярод іх былі і вельмі заможныя сяляне, якія аддалі сваю надзельную зямлю сваякам, ці прадалі яе, а таксама і беззямельныя з часоў рэформы вяскоўцы, якія змаглі зарабіць грошы і купіць зямлю ў прыватную ўласнасць. З усіх даследаваных двароў Віцебскай губерні купілі зямлю 14,4 %, ці прыкладна кожны з сямі двароў. Не мелі ні надзельнай, ні купленай зямлі 9829 двароў (5,8 %). Пакінулі зямлю ў Віцебскай губерні 4738 гаспадароў (3 %), ці прыкладна адзін з 33, а ў беларускіх паветах – 977 з 56017 (1,7 % ці адзін з 58). У чатырох беларускіх паветах (Віцебскі, Гарадоцкі, Лепельскі і Полацкі) надзельныя гаспадаркі (56017) складалі 91,5 % ад агульнай колькасці (61195) [11, с. 61]. Сярэдні надзел зямлі па Віцебскай губерні складаў 7,9 дзесяціны [11, с. 62]. Самы нізкі працэнт надзельных гаспадарак быў сярод тых, якія зусім не мелі пасеву, а таксама сярод маленькай лічбы тых, хто меў самы вялікі пасеў за 50 дзесяцін. Самы высокі працэнт купленай зямлі назіраўся ў групах з самай вялікай плошчай пасеву. Даволі высокім ён выглядаў і ў тых гаспадароў, якія зусім не мелі пасеву. А найменш купленай зямлі (ад 11,2 да 15,3 % ад агульнай плошчы) мелі гаспадаркі з плошчай пасеву да 6 дзесяцін. У Віцебскім павеце на адну надзельную гаспадарку прыходзілася 6,4 дзесяціны, на гаспадаркі, якія не мелі надзельнай зямлі, – 19,7; у Гарадоцкім павеце – адпаведна 7,7 і 24,3 дзесяціны; у Лепельскім – 4,9 і 21,0 дзесяціны; у Полацкім – 7,2 і 26,1 дзесяціны [11, с. 71].

Табліца 2

Набытая зямля сялян Віцебскай губерні ў залежнасці ад велічыні пасеву

Плошча пасеву (у дзес.)	Гаспадары, якія мелі купленую зямлю	% ад агульнай колькасці гаспадароў	Плошча набытай зямлі (у дзес.)	% купленай зямлі адносна надзельнай	Плошча купленай зямлі на 1 гаспадарку (у дзес.)
Без севу	629	3,7	10938	24,0	17,3
Да 1	722	7,2	2134	11,4	2,9
1...2	3283	12,6	12373	11,2	3,7
2...4	7844	12,7	50535	12,3	6,4
4...6	5244	16,1	48065	15,3	9,1
6...8	2818	22,2	35961	23,2	12,7
8...10	1561	28,4	28701	36,9	18,3
10...15	1615	37,2	43779	61,0	25,8
15...20	513	56,3	22302	146,2	43,4
20...50	362	70	27357	408,2	75,5
50 і болей	20	62,5	2845	702,2	142,2

Крыніца: [11, с. 72].

Паводле крытэрыя працоўнай жывёлы даследавання гаспадаркі Віцебскай губерні размяркоўваліся наступным чынам: бясконныя гаспадаркі – 20,3 %; 1 конь – 53,3 %; 2 кані – 21,2 %; 3–5 коней – 5,0 %;

больше 5 коней – 0,2 % от всех хозяйств [11, с. 161]. Аутары пагаспадарчага даследавання Віцебскай губерні прыйшлі да высновы, што “лишь 1/14 часть всех хозяйств обладает тем количеством рабочего скота, которое может быть признано достаточным не только для обычного полеводства, но и для улучшения приемов обработки земли” [11, с. 156]. Паводле гэтага даследавання ў беларускіх паветах губерні беднякі складалі 45,1 % сялянскіх гаспадарак; сярэднікі – 35,4; заможныя сяляне – 4,9 % [11, с. 53]. Да першай групы былі аднесены ўладальнікі зямельных надзелаў плошчай да 4 дзесяцін, да другой – ад 4 да 10, і да трэцяй – уладальнікі звыш 10 дзесяцін. Савецкія даследчыкі, якія аналізавалі гэтую крыніцу, звязілі катэгорыю сярэднякоў уладальнікамі ўчасткаў ад 4 да 8 дзесяцін [12]. Зроблена гэта было для таго, каб зменшыць удзельную вагу сярэднякоў і пацвердзіць тым самым працэс маёмаснай дыферэнцыяцыі і класавай палярызацыі сялянства.

Рост прыватнага сялянскага землеўладання паскорыўся напярэдадні Першай сусветнай вайны. Паводле памятнай кніжкі Віцебскай губерні на 1912 год сялянам у індывідуальным парадку належала 178369 дзесяцін зямлі (8,4 % ад агульнай плошчы прыватнага землеўладання) [13]. У параўнанні з 1876 годам памеры асабістага сялянскага землеўладання ў гэтай губерні выраслі ў 5,4 раза. Калі ж дадаць набытыя землі сялянскіх грамад (13868 дзес.) і таварыстваў пакупнікоў (167226 дзес.), атрымліваецца ў суме 359281 дзесяцін (16,8 % ад агульнай плошчы прыватнага землеўладання). За гэтымі лічбамі стаялі цяжкая праца і велізарныя намаганні людзей, якія імнуліся рэалізаваць традыцыйную мару беларускага селяніна пра сваю зямлю і волю – галоўныя каштоўнасці ў свядомасці беларускага сялянства.

Набыццё зямлі ў прыватную ўласнасць часта ішло поруч з працэсамі хутарызацыі. Сялянскае надзельнае землеўладанне вельмі пакутавала ад церазпалосіцы, калі асобныя надзелы часам былі разбітыя на дзясяткі асобных кавалкаў (палос ці “рысак”). Гэта вельмі моцна стрымлівала тэхналагічнае развіццё вясковых гаспадарак. Самі сяляне добра разумелі дадзеную праблему. Члены Віцебскага камітэта па праблемах сельскай гаспадаркі адзначалі на сваім пасяджэнні ў 1902 годзе: “(...) в настоящее время замечается сильное стремление крестьян Витебского уезда перейти из чрезполосного пользования своей надельной землей на участковое или фермерское. К такому переходу принуждает крестьян крайне невыгодная сторона чрезполосья, а именно: растянность и отдаленность “шнуров” (...), невозможность правильной технической обработки почвы, невозможность отдельному домохозяину завести более разнообразное земельное хозяйство на своем наделе, например, ввести многопольную систему с травосеянием, невозможность поэтому содержать скот более производительно, чем это возможно при рутинном деревенском трехполье, невозможность введения других отраслей сельского хозяйства, как то садоводства и пчеловодства в более обширных размерах” [14, с. 152]. Хаця дакладчык гэтага камітэта М. Чарноцкі адначасова пісаў і пра тое, што хутарская гаспадарка для большасці мясцовых сялян недасягальная “уже по одному тому, что весьма многие из них владеют не более как 2–3 десятинами земли, на которых ведение хуторного хозяйства немислимо, и что самый переход на хуторное хозяйство сопряжен с переносом и обновлением сельскохозяйственных и жилых строений, требующих значительных денежных затрат, а денег то у крестьян и нет” [14, с. 176]. Мінусамі ў пераходзе да фермерскай гаспадаркі з’яўляліся недахоп і дарагавізна выпасу, частая адсутнасць агульнага вадапою для жывёлы, неабходнасць ставіць агароджы. Асабліва адчувальнымі былі гэтыя недахопы для ўладальнікаў маленькіх зямельных надзелаў. Удзельнікі Віцебскага камітэта па справах сельскай гаспадаркі адзначылі той факт, што “фермы возникли только там, где крестьяне к надельной земле прикупили помещичью” [14, с. 179]. Дакладчык гэтага камітэта В. Баршчэўскі адзначыў, што “88 деревень из 116 Веляшковской волости уничтожили деревни и разделили надельную и прикупленную к нею землю на участки (самый малый – величиною в 6 десятин), перенесли на эти участки постройки и начали на них фермерское хозяйство (...) известен факт, что крестьяне покупают от Крестьянского банка землю с целью разбить ее и свою надельную землю на фермы” [14, с. 177].

Пасля прыняцця ў часе рэалізацыі “сталыпінскай” рэформы закона ад 9 лістапада 1906 года сяляне атрымалі права на вясковых сходах прымаць пастановы аб неабходнасці пераходу да новай сістэмы землекарыстання, а дзяржаўныя камісіі па землеўпарадкаванні абавязваліся аказваць ім садзеянне ў гэтым. Але для пераходу на хутары (“калоніі”) ці “абрубы” патрэбна было ажыццяўленне вельмі складаных і дарагіх каморніцкіх работ, а ад саміх вяскоўцаў гэта вымагала велізарных фізічных высілкаў і грашовых сродкаў, асабліва калі было звязана з пераносам сядзіб на новае месца. Нават у Віцебскай губерні, дзе сяляне ў параўнанні з іншымі беларускімі губернямі найбольш прыхільна ставіліся да хутарызацыі, у 1907 годзе ва ўсіх паветах яшчэ панавала церазпалосіца. Толькі ў трох паветах паказчык хутарскіх гаспадарак перавышаў 10 %. Напрыклад, у Віцебскім павеце хутарскіх гаспадарак было 12,6 %, а абрубных – 0,4 %. У іншых “беларускіх” паветах губерні сітуацыя выглядала яшчэ горш: у Гарадоцкім налічвалася ўсяго 0,4 % хутарскіх гаспадарак (абрубоў там зусім не было), у Лепельскім налічвалася 0,4 % абрубных гаспадарак, а хутароў не было зусім, у Полацкім павеце налічвалася 2,1 % хутароў [11]. Але ўсяго за некалькі гадоў адносна паказчык хутарскіх гаспадарак вельмі істотна вырас. Паводле перапісу хатняй жывёлы ў сялян Віцебскай губерні за чэрвень 1915 года тут налічвалася 167184 гаспадары, якія валодалі зямлёй, а ў іх ліку было 39356 хутаран (23,5 %). У чатырох беларускіх паветах налічвалася 61664 гаспа-

дары і 14054 хутараніна (22,8 %) [15]. У выніку, паводле падлікаў Л.П. Ліпінскага, за 1907–1916 гады ў пяці беларускіх губернях выйшлі на хутары 114 тыс. двароў (10 % ад агульнай іх колькасці), якім належала 18,7 % надзельнай сялянскай зямлі. У Віцебскай губерні перасяліліся на хутары 23,3 % сялянскіх двароў, у Магілёўскай – 12,3 %, Віленскай – 7,2, Гродзенскай – 5,8, Мінскай – 4,6 % [16, с. 76]. Прычым працэс хутарызацыі паступова набіраў ход – 2/3 выхадаў на хутары адбылося ў 1911–1914 гадах.

Заклучэнне. Працэс маёмаснай дыферэнцыяцыі сялянства з’яўляўся адным з важнейшых сацыяльных працэсаў у парэформеннай беларускай вёсцы. Адным з галоўных яго паказчыкаў выступала набыццё сялянамі зямлі ў прыватную ўласнасць. Аналіз дазеных па Віцебскай губерні сведчыць, што зямлю актыўна набывалі як заможныя сяляне, так і беднякі. Атрыманьня дадзеных не дазваляюць сцвярджаць, што разам з ростам працэнтнай вагі заможных сялян і беззямельнага пралетарыяту змяншалася сярэдняя праслойка сялянства. Нельга таму і гаварыць пра фарміраванне ў паслярэформеннай беларускай вёсцы двух новых антаганістычных класаў – кулакоў і беззямельнага сялянства.

ЛІТАРАТУРА

1. Бейлькин, Х.Ю. Капиталистическая трансформация сельского хозяйства Беларуси в начале XX века (1901–1914 гг.) / Х.Ю. Бейлькин. – Гомель: ЦИИР, 2006. – 296 с.
2. Хромава, Э. Аб сацыяльнай дыферэнцыяцыі сялянства Беларусі ў пачатку XX ст. (па матэрыялах Віцебскай губерні) / Э. Хромава // Вес. Акад. навук БССР. Сер. грамад. навук. – 1956. – № 4. – С. 65–74.
3. Памятная книжка Витебской губернии на 1878 г. / сост. А.М. Сементковским. – Витебск: Губерн. тип., 1878. – [4], 416 с.
4. Статистика землевладения 1905 г. – СПб.: Типо-литогр. М.Я. Минкова, 1906. – Вып. XXVII: Витебская губерния. – 57 с.
5. Обзор Витебской губернии за 1886 г. – Витебск: Губерн. тип., 1887. – 34 с., [24] л. табл.
6. Обзор Витебской губернии за 1887 г. – Витебск: Губерн. тип., 1888. – 86 с., [25] л. табл.
7. Главнейшие данные поземельной статистики по обследованию 1887 г. – СПб.: Изд. Центр. стат. комитета внутр. дел, 1893–1898. – Вып. V: Витебская губерния, 1898. – 19 с.
8. Памятная книжка Витебской губернии на 1889 г. – Витебск: Губерн. тип., 1890. – 208, XXIV, 371, 149, XLI с.
9. Статистика землевладения 1905 г. – СПб.: Типо-литогр. М.Я. Минкова, 1906. – Вып. XXVII: Витебская губерния. – 57 с.
10. Гісторыя сялянства Беларусі са старажытных часоў да нашых дзён: у 3 т. / рэдкал.: М.С. Шашкевіч [і інш.]. – Мінск: Беларус. навука, 1997–2002. – Т. 2: Гісторыя сялянства Беларусі ад рэформы 1861 г. да сакавіка 1917 г. / З.Е. Абезгауз [і інш.]; пад рэд. В.П. Панюціча. – 2002. – 552 с.
11. Хозяйственное положение и промыслы сельского населения Витебской губернии: опыт исследования. – Витебск: Губерн. тип., 1910. – XII, 225, 123 с.
12. Шабуня, К.И. Аграрный вопрос и крестьянское движение в Белоруссии в революции 1905–1907 гг. / К.И. Шабуня. – Минск: Изд-во М-ва высш., сред. спец. и проф. образования БССР, 1962. – 435 с.
13. Памятная книжка Витебской губернии на 1912 г. Изд. Витебск. губерн. стат. комитета. – Витебск: Губерн. типогр., 1912. – IX, 153, 332.
14. Витебская губерния. – СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1903. – 534 с.
15. Ветеринарное управление Министерства внутренних дел. – Петроград: Тип. М-ва внутр. дел, 1916. – [2], VI, 95 с.
16. Липинский, Л.П. Столыпинская аграрная реформа в Белоруссии / Л.П. Липинский. – Минск, Изд-во БГУ, 1978. – 223 с.

Паступіў 05.01.2015

LAND AS A FACTOR OF PROPERTY STRATIFICATION OF THE PEASANTRY IN THE POST-REFORM BELARUS (BASED ON THE VITEBSK PROVINCE)

S. TOKTS

The article discusses the development of the private peasant landownership in Vitebsk province. Acquisition of land in private ownership was an important factor in the social stratification of the peasantry. In Vitebsk province this process developed quite fast compared with other regions of Belarus. Peasant private land ownership has been particularly active developing in Belarusian areas of Vitebsk province. Purchased land not only rich peasants, but also landless. But overall, a relatively small proportion of peasants was able to purchase land in private ownership.